

B.11. Návrh zachovania kultúrohistorických hodnôt

Kultúrne dedičstvo tvorí nenahraditeľné bohatstvo štátu, je dokladom dejín a vývoja spoločnosti, vedy, techniky, umenia a vzdelanosti. Zohráva aktívnu úlohu v tvorbe a ochrane životného prostredia a má nezastupiteľné miesto ako zdroj zvyšovania kultúrnej, vzdelanostnej úrovne a uspokojovania duchovných potrieb. Je základným prvkom osobitosti národa.

Kultúrne dedičstvo tvoria hmotné a nehmotné dokumenty tvorivej činnosti človeka, vývoja spoločnosti, jej životného spôsobu a prostredia od najstarších čias po súčasnosť, zachované na mieste, ako aj v sekundárnom umiestnení, alebo sústredené v zbierkach organizácií a jednotlivcov, ktoré majú kultúrnu hodnotu, alebo iný kultúrno-spoločenský význam, prípadne môžu takýto význam časom nadobudnúť.

Kultúrne dedičstvo predstavujú:

a) pamiatky in situ

(predmety, objekty a ich súbory, prvky a štruktúry archeologickej povahy zachované na mieste, vrátane ich pôvodných urbanistických a krajinných súvislostí)

- historické mestské a vidiecke sídla, alebo ich časti
- archeologické a stavebné diela a ich fragmenty, ľudové staviteľstvo, archeologické lokality - vrátane ich prostredia,

b) pamiatky in fondo

(premiestnené objekty a predmety uložené v múzeách, galériách, knižniciach, archívoch a iných objektoch),

c) ostatné kultúrne pamiatky

voľné kultúrne pamiatky (predmety historickej, umeleckej, estetickej, vedeckej, technickej, archeologickej, kultúrnej povahy, ktoré nie sú pamiatkami in situ a in fondo) alebo pamiatky iného kultúrno-spoločenského významu

- doklady rozvoja vedy, techniky, remesiel a organizácie života spoločnosti
- jedinečné a nenahraditeľné originálne výtvarné a umelecké diela každého druhu, fotografické, filmové, zvukové a video záznamy
- slovesné a hudobné prejavy a diela, písomné dokumenty
- predmety a nehnuteľnosti, ktoré majú vzťah k významným osobám a udalostiam
- ďalšie doklady dejín (knižnice, archívne dokumenty, hudobné archívy) objavené i neobjavené
- prírodné prostredie dotvorené ľudskou činnosťou (historická zeleň, parky, jaskyne a pod.)
- ukážky (exponáty) zo živočíšnej, rastlinnej a nerastnej ríše
- tradície, názory, duchovný život, životný štýl.

Kultúrne dedičstvo zahŕňa v sebe nielen významné architektonické, archeologické, historické, umelecké, technické a ďalšie hodnoty, ktoré už poznáme, ale aj doklady minulosti, ktoré doposiaľ nie sú zaregistrované alebo klasifikované, prípadne ešte nie sú objavené.

Zachovanie kultúrneho dedičstva je vecou verejného záujmu. Štát, jeho orgány, obce, všetky organizácie a občania sú povinní kultúrne dedičstvo chrániť, starať sa oň, a vytvárať podmienky pre jeho zachovanie a zodpovedajúce spoločenské využitie. K presadeniu verejného záujmu štát prostredníctvom svojej koncepcnej, legislatívnej, rozhodovacej, ekonomickej, výchovno-vzdelávacej a kontrolnej činnosti vytvára, ovplyvňuje a sleduje postavenie kultúrneho dedičstva spoločnosti.

ÚPN mesta Banská Bystrica na základe dôsledných analýz a poznania kultúrnych hodnôt, prírodných daností, historických hodnôt, urbanistických hodnôt a uplatňovania tvorivých umeleckých princípov modelovania krajinného obrazu vytvoril syntetickú návrhovú časť s krajinou chápanou ako celok, kde popri vyriešení územno-technických súvislostí, územnom usporiadaní a funkčnej regulácii je kladený dôraz aj na harmonizáciu prírodných a civilizačných prvkov v území, pri dôslednom zachovaní a prezentácii všetkých kultúrnych hodnôt v území.

V návrhovej časti sú zohľadnené všetky kultúrno-historické hodnoty sídla, a to nielen v centrálnom priestore mesta Banská Bystrica, ale aj v jeho integrovaných častiach - pôvodných samostatných obciach.

V rámci návrhu ide preto aj o zachovanie a prezentáciu¹ následných hodnôt:

Hodnoty nehmotnej povahy:

- vývojový význam historického sídla
- ideový význam historického sídla
- historická tradícia sídla
- kultúrna tradícia sídla
- správna (administratívna) tradícia sídla
- funkcie a historicko-spoločenské aktivity
- topografické miestne názvy
- historická sociálna štruktúra
- genius loci sídla

Hodnoty hmotnej povahy:

a) Krajinný rámeč - živá a neživá príroda nad, na i pod terénom:

- reliéf terénu
- štruktúra, kompozícia prírodného priestoru
- kultúrna krajina
- chránené krajinné celky, prvky, i navrhované na ochranu

b) Vonkajší obraz sídla - stavebné i prírodné prvky:

- panoramatické pohľady
- štruktúra, kompozícia sídla
- dominanty sídla
- farebnosť sídla
- chránené stavebné i prírodné celky, prvky, aj navrhované na ochranu

b) Vnútrotný obraz sídla - stavebné a prírodné prvky nad, na i pod terénom:

- pôdorys sídla
- parcelácia
- štruktúra, kompozícia sídla
- dominanty
- hradobný systém
- verejné priestory - námestia, ulice...
- zástavba sídla - typologické druhy
- strešná krajina
- fasády objektov
- interiéry objektov
- dvory a nádvorja
- povrchy komunikácií
- malá architektúra a umelecké diela,
- podzemie sídla - kultúrne vrstvy pod terénom, pivnice, podzemné chodby,
- prírodné prvky (živá a neživá príroda, terénny reliéf, skladba, kompozícia prírodných prvkov v rámci stavebnej štruktúry, sady, záhrady, vodné plochy).

¹ Samozrejme, vyjadriteľnú v mierke spracovania ÚPN mesta – zachovanie detailnejších hodnôt (strešná krajina, fasády objektov, interiéry objektov, dvory a nádvorja objektov, povrchy komunikácií, malá architektúra a umelecké diela, podzemie sídla a pod.) bude musieť byť riešené v následnej podrobnejšej ÚPD alebo ÚPP.

Pre zachovanie hore uvedených hodnôt navrhujeme v rámci územnoplánovacej dokumentácie stanoviť následnú mieru ochrany a z nej vyplývajúce limity a regulatívy:

B.11.1. Ideový význam mesta Banská Bystrica

Pamiatkové územie – Pamiatková rezervácia Banská Bystrica² je jedinečným historickým urbanistickým súborom, ktorá spolu s ďalšími baníckymi mestami stredného Slovenska – Kremnicou a Banskou Štiavnicou – už v stredoveku predstavovali obrovský hospodársky potenciál v svojom nerastnom bohatstve, ktorý determinoval rozvoj banskej a ťažiarenskej výroby a technológií. Rudné bohatstvo dalo týmto mestám prívlastky: Kremnica – zlatá, Banská Štiavnica – strieborná a Banská Bystrica – medená. Hospodárska prosperita ťažby podmienila urbanistický rozvoj sídla a ovplyvnila náročnosť architektonických riešení jednotlivých stavieb.

K urbanistickým a architektonickým hodnotám pamiatkového územia i jednotlivých jeho architektúr sa priradujú hodnoty historické – významové v rámci dejinných súvislostí viažucich sa k mestu, k udalostiam i osobnostiam. Nemalý význam má i hodnota veku včítane doteraz neprezentovaných archeologických nálezov. Neprerušené osídlenie a prosperita lokality, jej historické i slohové premeny na základe adície a vrstvenia hodnôt sú súčasne i studnicou poznania o vývoji kultúry v danom regióne. Z hľadiska pamiatkových hodnôt je možné vysoko kvalifikovať autenticitu a integritu zachovanej historickej štruktúry predstavovanú historickým rínom, areálom hradu, historickou komunikáciou Dolnej i Hornej ulice a ich obojstrannú zástavbu, zástavbu Hornej Striebornej i Lazovnej ulice.

Význam mesta a jeho prosperita spojená s nerastným bohatstvom, jeho ťažbou i spracovaním priniesla mestu blahobyť prejavujúci sa vo výstavnosti meštianskych aj palácových architektúr, množstve sakrálnych stavieb, náročnosti ich konštrukčného, priestorového i slohového prejavu. Hodnoty jednotlivých objektov a prvkov po podrobnejšom zhodnotení i celkovom vyhodnotení blokovej štruktúry v rámci výskumov boli ocenené zápisom v zozname kultúrnych pamiatok – ÚZPF zabezpečujúcich i ich individuálnu ochranu.

B.11.2. Celková urbanistická kompozícia mesta a jeho zapojenie do krajinného prostredia

Mesto Banská Bystrica v súčasnosti predstavuje konglomerát bývalého historického jadra, ktoré si zachovalo svoju hodnotnú pôvodnú urbanistickú osnovu (chránenú najvyšším stupňom pamiatkovej ochrany) jej vyhlásením za pamiatkovú rezerváciu, ako i mestského prostredia (rozšíreného územia centrálnej mestskej zóny) prekračujúceho rámec historického mesta, ktoré sa rozvinulo vejárovito všetkými smermi na základe novej urbanistickej koncepcie.

Tento územný rozvoj je možné hodnotiť pozitívne, vzhľadom na jeho mestotvornosť a kontextuálne priradenie k historickej štruktúre. V rámci tohto územného rozvoja bolo realizovaných viacero kvalitných funkcionalistických architektúr už v 30-tych rokoch minulého storočia. Ďalšia urbanizácia pohltila bývalé samostatné obce a rozšírila intravilán na úkor pôvodne poľnohospodársky a pastvinársky využívaného územia. Nové územia boli zastavané sídliskovou výstavbou prevažne panelového typu realizovanou systémom žeriavových dráh bez ohľadu na morfológiu terénu. Pomerne veľký rozsah predstavuje i zástavba rodinnými domami, ktorá sa prelína so zástavbou domami bytovými alebo polyfunkčnými. Nové sídliská, zvýšený počet obyvateľstva a rozvoj všetkých odvetví priemyslu vytvorili heterogénny typ zástavby narúšajúci svojou urbanistickou mierkou pôvodnú harmóniu kultúrnej krajiny.

Pre neporušenú historickú urbanistickú štruktúru pamiatkovej rezervácie je charakteristická mestotvorná zástavba domorodí obojstranne lemujúca dopravné koridory historických ciest,

² *Názov v zmysle nového pamiatkového zákona nahrádza zaužívaný názov Mestská pamiatková rezervácia (MPR) Banská Bystrica.*

polyfunkčnými meštianskymi domami dvoj a trojpodlažnými, ukončenými tradičným zastrešením strechami s hrebeňom súbežným s priečelím. Zástavba postupne graduje k rozšírenému priestoru námestia, bývalého nezastavaného rínku až po kompozičné vyvrcholenie v súbore reprezentačných a sakrálnych stavieb bývalého mestského hradu.

Dominantné postavenie má v pamiatkovej rezervácii areál Mestského hradu so svojimi objemami mohutných sakrálnych stavieb a ich výškovým ukončením vežami, umocnenými morfológiou terénu. Popri tomto súbore stavieb je to i hmota Hodinovej veže a veže Jezuitského kostola. Do obrazu mesta sa svojím objemom i lokalizáciou negatívne výrazne zapísala napriek svojim architektonickým hodnotám i stavba – Pamätník SNP, ktorá sa stala novodobým symbolom mesta.

Základný kompozičný princíp sa v histórii odvíjal od gradácie smerujúcej k bývalému Rínku zo všetkých prístupových komunikácii. Tento princíp bol v priebehu 20. storočia narušený novodobou výstavbou v hore menovaných lokalitách (Fortnička, Nábrežie Hrona i bloková zástavba bývalých záhrad). K narušeniu historického princípu došlo v nedávnej minulosti i výstavbou ukončenia historickej štruktúry v polohe Dolnej ulice neprimerane mohutným objektom Slovenskej poisťovne.

Tak ako u väčšiny našich historických miest je dominantnosť historickej siluety Banskej Bystrice potlačená výškovými budovami postavenými v rámci novej výstavby v tesnej blízkosti pamiatkovej rezervácie. Napriek tomu, že nová výstavba nerešpektovala kultúrno-historické hodnoty a krajinný obraz historického mesta, je spolupôsobenie areálu hradu, mestských veží a vyrovnanej hladiny historickej štruktúry meštianskej zástavby s krajinným prostredím jedinečné, a to predovšetkým z nadhľadu (z cestnej estakády v smere na Donovaly i zo zalesneného kopca Urpína). Morfológia terénu v rámci údolnej polohy mesta s prevýšením hradného areálu i celkovo stúpajúcim terénom od vodných tokov, napriek viacerým neproporčným novodobým realizáciám umožnila zachovanie charakteru a identity sídla. Pôsobivý obraz bol zachovaný i z mnohých pozícií v rámci interiéru mesta na okolitú panorámu krajinného prírodného prostredia, ktoré údolnú nivu vo všetkých smeroch obklopuje. Najvýznamnejšie pohľadové kužele s nárokom na zachovanie ich nenarušeného stavu sú vyznačené v rámci grafickej časti ÚPN (Výkres č. 7 – regulatívy a limity funkčného a priestorového využitia územia, náložka).

K pamiatkovým hodnotám vnútorného obrazu centrálnej mestskej zóny patrí predovšetkým hradný areál a územie historického jadra s historickou urbanistickou skladbou reprezentovanou čiastočne zachovaným hradobným systémom, parceláciou, verejnými priestranstvami, historickou dopravnou kostrou, vyváženým hmotovo-priestorovým usporiadaním, autenticitou vlastných architektur s ich dobovými slohovými prejavmi, strešnou krajinou, historickými prvkami malej architektúry, ale i kultúrnymi vrstvami pod terénom s možnosťou ich prezentácie.

Vnútorný obraz mesta je v centrálnej mestskej zóne možné rozdeliť do viacerých celkov na základe ich urbanistickej charakteristiky, ktorá podáva jasný obraz o vývine sídla:

- A) Na prvom mieste je to vlastné územie historického jadra, ktorého časť je vyhlásená za pamiatkovú rezerváciu. Toto územie má historickú urbanistickú štruktúru i výrazové architektonické prostriedky napriek stáročnému vývoju poskytujúce vyvážený harmonický celok.
- B) Dotykové územia s čiastočne narušenou historickou urbanistickou štruktúrou s čitateľnou historickou kontinuálnou vývojovou stopou, reprezentujúce identitu mesta a jeho rozvoj, charakteristické dobrou miestnou architektúrou.
- C) Nové urbanistické štruktúry z 2. polovice 20. storočia, realizované na pôvodne nezastavaných územiach, s novým urbanistickým konceptom.
- D) Nekoncepčná a nehodnotná urbanistická štruktúra s utilitárnym využitím i vyjadrením

Vnútorný obraz každej tejto časti je nutné posudzovať individuálne. Všeobecne ide o parceláciu, dopravné koridory, vnútornú štruktúru, dominanty, verejné priestranstvá,

strešnú krajinu, malú architektúru, prírodné prvky ako sú vodné toky, morfológia terénu, prírodná i sadovnícka zeleň.

B.11.3. Charakteristika pamiatkových hodnôt územia

B.11.3.1. Pôdorysná schéma - námestia a uličná sieť, charakteristika štruktúry historického súboru (pôdorysný typ)

Historické jadro Banskej Bystrice z hľadiska pôdorysného typu radíme k rastlým mestám (Postupný rast urbanizácie - vid' výskumná časť). Jeho základnú historickú osnovu tvorí cesta vedúca zo západu od Zvolena (Dolná ulica) smerom východným k Ľupči a Breznu (Horná ulica), ktorá sa v centre rozširuje do veľkoplošného bývalého rínku (dnešné námestie SNP). Z tejto základnej dopravnej osnove odbočujú smerom severným dve historické línie, a to Lazovná ulica a Horná Strieborná, ktoré sa v severnej polohe opäť spájali v jedinú historickú cestu na Ružomberok. Východnú časť rínku v severnej polohe tangetuje areál mestského hradu. Túto historickú dopravnú kostru obojstranne obklopujú historické objekty zapísané v ÚZPF. Južným smerom do námestia SNP ústi Kapitulska ulica s mnohými zachovanými stredovekými a renesančnými konštrukciami a detailmi. Napriek ich postupným slohovým premenám si urbanistická štruktúra tohto územia zachovala svoj stredoveký a renesančný rozvrh prejavujúci sa predovšetkým v parcelácii. Charakteristickou štruktúrou tohto územia sú výstavné meštianske polyfunkčné domy v zomknutej línii so spojenou zastavovacou líniou, súbežnou s dopravnými koridormi, ktoré tvoria typickú mestskú zástavbu. Na tieto výstavné reprezentačné objekty nadväzuje skromnejšia vnútrobloková zástavba dvorných krídiel, v mnohých prípadoch ukončených objemnejším uzavretím hospodárskej budovy. Výstavné palácové domy námestia sú zväčša trojpodlažné, prekryté klasickým zastrešením s nižším sklonom. V Dolnej a Hornej ulici, ako aj v bočných uliciach, sú domy dvojpodlažné s klasickým zastrešením. Obojstranné dvorné krídla pomerne malých rozponov, vychádzajúce zo šírky parcelácie, sú prekryté pultovými strechami.

Samostatnú štruktúru tvorí v rámci historického celku areál bývalého hradu na Nám. Štefana Moysesu. Tento pôvodne opevnený súbor správnych a cirkevných stavieb tvoria solitéry jedinečných kultúrnych hodnôt tvoriacich vyvrcholenie historického jadra.

Na hore uvedenú pôvodne stredovekú štruktúru kontextuálne nadviazala novšia zástavba z konca 19. a zo začiatku 20. storočia južne od námestia smerom k Hronu. Táto sa vyznačuje ucelenou blokovou mestotvornou zástavbou kvalitných architektúr.

Popri tejto kvalitnej urbanizácii bola v priebehu 2. poloviny 20. storočia historická štruktúra zadných traktov námestia podstatne narušená novodobou výstavbou sídlíštného charakteru (Fortnička) a realizáciou areálu Pamätníka SNP. Tieto stavby boli realizované na úkor nezastavaných plôch zelene – záhrad pôvodných parcel vedúcich k hradbám. Bola tak podstatne narušená priestorová kompozícia sídla, čo podmieňuje návrh dotvárajúcej regenerácie pre nové uzatvorenie blokovej zástavby a kultiváciu novovzniknutých verejných priestorov.

B.11.3.2. Systém opevnenia a jeho vývojové etapy

O systéme opevnenia historickej Banskej Bystrice v jeho prvopočiatkoch nie je dostatok pramenných, ani archeologickým výskumom potvrdených informácií. Podrobnejšie informácie s využitím dostupných prameňov podáva I. Graus (In: Vojenská história – štúdie, Bratislava 2000/1, v príspevku „Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifik pasívnej obrany stredoslovenských banských miest“).

Predpokladá sa palisádové opevnenie mesta s priekopou v mieste terénnej vlny v najexponovanejšej západnej polohe ohraničujúce najstaršiu stredovekú zástavbu.

Potvrdenie najstaršieho palisádového opevnenia hradu priniesol archeologický výskum (odkrytie kolových jám a spálených kolov, datované do 2. polovice 15. storočia) uskutočnený v areáli školy na Námestí Štefana Moysesu. Murované opevnenie hradu je potvrdené

písomným dokladom z roku 1465 o poskytnutí finančných prostriedkov na vybudovanie kamenného opevnenia hradu.

V roku 1500, v čase veľkého požiaru, už sídlo zahŕňalo opevnené centrum – mestský hrad – s kostolmi, radnicou, farou a kráľovským domom. V rámci archeologického výskumu bola v priestore barbakanu zistená priekopa so zahroteným profilom, prebiehajúca v smere SZ-JV, situovaná pred pôvodnou vstupnou bránovou vežou – dnešnou zvonnicou. Odkryli sa tiež časti základového muriva (širokého 145-180 cm) zaniknutej bašty mestského hradu - tzv. Ondrejovej.

Pod tlakom stupňujúceho sa tureckého nebezpečenstva pristúpilo i mesto k veľkorysejšiemu zabezpečeniu svojej obrany. Plán opevnenia z roku 1605 zachytáva stav jestvujúceho opevnenia (palisády i kamenné úseky hradieb) ako i návrh ich dobudovania.

Obdobie 16. a 17. storočia, sústreďujúce sa najmä na výstavbu kamenného opevnenia mesta, začína s intenzívnejšími opevňovacími prácami so snahou nahradiť stredoveké valy a drevené palisády kamennými múrmi – pod vedením talianskych fortifikačných staviteľov Majstra Sebastiana, Francesca Pozza, neskôr G. M. Itala a G. Ferrariho.

Mestské opevnenie malo nepravidelný tvar, ktorý sledoval pôdorys osídlenia a prirodzenú hranicu tvorenú tokmi Hrona a Bystričky. Na severe sa napájalo na opevnenie mestského hradu. Opevnenie malo päť brán: Dolná brána – Kremnická, Horná brána za mestským hradom, Hronská brána na ústí dnešnej Kapitulskej ulice, Strieborná brána na Striebornej a brána na Lazovnej nadväzujúca na cestu do Ružomberka.

Pri ďalšom územnom rozvoji mesta sa hradby stali prekážkou a boli zbúrané, pričom ako prvé boli zbúrané mestské brány. Z mestského hradu sa zachovali bašty Farská, Banická a Pisárska, z mestského opevnenia 4 bašty, a to Mäsiarska, Krajčirska, Obuvnícka a Katovná bašta (vyznačené v tabuľke NKP). Torzo obranného systému, ako jeden z najvýznamnejších atribútov historického mesta, je zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu v záujme jeho ochrany a primeranej prezentácie, ktorá je však v súčasnosti orgánmi ochrany pamiatok hodnotená ako nedostatočná.

B.11.3.3. Parcelácia a rozsah jej zachovania

Historická urbanistická štruktúra centra v obojstrannej zástavbe Hornej, Dolnej, Hornej Striebornej, Lazovnej a Kapitulskej ulice, ako aj veľkej časti Námestia SNP si dodnes zachovala svoju stredovekú parceláciu. Táto je čitateľná aj u zástavby, pri ktorej prebehlo neskoršie združenie parciel pre výstavbu bohatých patricijských domov.

K narušeniu historickej parcelácie dochádza až koncom 19. a najmä začiatkom 20. storočia v dôsledku územného nárastu sídla novou výstavbou v záhradách, najmä v južnej časti mesta. Táto bola realizovaná na základe novodobého urbanistického zámeru systémom pravouhlých bloktvorných ulíc, pričom bolo rešpektované historické smerovanie miestnych komunikácií ku Hronu. Ďalšie výrazné zmeny priniesla povojnová výstavba obytného súboru Fortnička a neskôr areálu Múzea SNP. Zmeny štruktúry zástavby v priebehu 20. storočia dokumentujú priložené letecké snímky z rokov 1949 a roku 1998.

Obr. B.11.3.3-1 Letecká snímka Banskej Bystrice z r. 1949

Zdroj: PR Banská Bystrica, urbanisticko-historický výskum územia a zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia, Bratislava 2004

Obr. B.11.3.3-2 Letecká snímka Banskej Bystrice z r. 1998

Zdroj: PR Banská Bystrica, urbanisticko-historický výskum územia a zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia, Bratislava 2004

B.11.3.4. Charakteristika spôsobu zástavby, hmotová skladba, urbanistická kompozícia, rozsah zachovania historickej štruktúry, analýzy

Pre neporušenú historickú urbanistickú štruktúru pamiatkovej rezervácie je charakteristická mestotvorná zástavba domorodí obojstranne lemujúca dopravné koridory historických ciest, polyfunkčnými meštianskymi domami dvoj- a trojpodlažnými, ukončenými tradičným zastrešením strechami s hrebeňom súbežným s priečelím. Zástavba postupne graduje k rozšírenému priestoru námestia (bývalého nezastavaného Rínku) až po kompozičné vyvrcholenie v súbore reprezentačných a sakrálnych stavieb bývalého mestského hradu.

B.11.3.5. Dominanty a výškové zónovanie blokov zástavby, analýza základných hodnotných kompozičných princípov

Dominantné postavenie rezervácie má areál mestského hradu so svojimi objemami mohutných sakrálnych stavieb a ich výškovým ukončením vežami, umocnenými morfológiou terénu. Popri tomto súbore stavieb je to i hmota Hodinovej veže a veže Jezuitského kostola. Do obrazu mesta sa však svojím objemom i lokalizáciou negatívne výrazne zapísala, napriek svojím architektonickým hodnotám, stavba – Pamätník SNP, ktorá sa stala novodobým symbolom mesta.

Základný kompozičný princíp sa v histórii odvíjal od gradácie smerujúcej k Námestiu SNP zo všetkých prístupových komunikácií. Tento princíp bol v priebehu 20. storočia narušený novodobou výstavbou vo vyššie menovaných lokalitách (Fortnička, nábrežie Hrona aj bloková zástavba bývalých záhrad). K narušeniu historického princípu došlo v nedávnej minulosti viacerými novostavbami situovanými v záveroch parciel alebo ukončení historickej štruktúry.

B.11.3.6. Silueta, panoráma územia, obraz sídla v krajine, konfigurácia terénu, hodnotné pohľadové uhly v rámci krajiny - z prístupových ciest, železnice atď., ale aj v interiéri sídla

Tak ako u väčšiny našich historických miest je aj u Banskej Bystrice dominantnosť historickej siluety potlačená výškovými budovami, postavenými v rámci novej výstavby v tesnej blízkosti pamiatkovej rezervácie. Napriek tomu, že nová výstavba nerešpektovala kultúrno-historické hodnoty a krajinoobraz historického mesta, je spolupôsobenie areálu hradu, mestských veží a vyrovnanej hladiny historickej štruktúry meštianskej zástavby v spolupôsobení s krajinným prostredím jedinečné predovšetkým z nadhľadu, z obchvatovej estakády smerujúcej na Donovaly, ako aj z pozície zalesneného kopca Úrpína. Morfológia terénu v rámci údolnej polohy mesta s prevýšením hradného areálu i celkovo stúpajúcim terénom od vodných tokov, napriek viacerým neproporčným novodobým realizáciami umožnila zachovanie charakteru a identity sídla. Pôsobivý obraz okolitej panorámy krajinného prírodného prostredia, ktoré údolnú nivu vo všetkých smeroch obklopuje, bol zachovaný i z mnohých pozícií v interiéri mesta.

B.11.3.7. Piata fasáda - strešná rovina, výšky ríms a hrebeňov striech, tvary striech, komíny, vikiere, krytina, farebnosť

Pamiatková rezervácia Banská Bystrica patrí medzi tie pamiatkovo chránené územia, ktoré sú v diaľkových pohľadoch z okolitého terénneho prevýšenia dobre vnímateľné i z hľadiska strešnej krajiny, tzv. piatej fasády. Zachovanie charakteristickej strešnej krajiny je mimoriadne dôležité i pri vnímaní hmotovo-priestorového obrazu v rámci interiéru mesta, kde tradičné zastrešenie tvorí prirodzenú súčasť historických objektov. K obrazu autenticity a identity patria i historické detaily, ako sú komíny vikiere, krytina a jej farebnosť.

Súčasný stav zastrešenia historickej štruktúry je výslednicou premien v rámci slohových názorov, ale i utilitárnych potrieb, protipožiarnych predpisov a finančných možností vlastníkov. Pôvodne prekrytie vysokých krovov s typickou šindľovou krytinou slovenských miest bolo už v histórii nahradené strechami nižšieho sklonu a ukončené pálenou krytinou.,

respektíve u striech s nižším sklonom s oplechovaním. Takáto strešná krajina spolu s premenou fasád najmä v 19. storočí predstavuje zásadnú zmenu vo vnútornom aj vonkajšom obraze mesta spolu s premenou jeho farebného pôsobenia. Tmavý šindel nahradila tehlovočervená škridla a náterové hmoty plechových krytín.

U novej výstavby sa v prvej polovici 20. storočia pokračovalo s tradičným krovovým zastrešením. Výrazný zlom predstavuje v 30-tych rokoch 20. storočia vstup stavieb moderny do historického prostredia, ktoré sú v duchu funkcionalistickej tvorby plochostropé. Plochými strechami sú ukončené i ďalšie realizácie povojnovej výstavby.

Posledné desaťročie prinieslo do obrazu strešnej krajiny výrazné zmeny vyplývajúce zo snahy maximálneho využitia objektov s atraktívnou polohou, a to aj priamo pamiatkovo chráneného fondu. Zobytnenia bývalých podkrovných priestorov si vyžiadali otvorenie striech, ktoré boli riešené najmä strešnými vikiermi. Tieto sú vo väčšine prípadov neproporčné, nezohľadňujú tektoniku výstavby fasád, narúšajú priestorové pôsobenie striech svojou hmotnosťou a neprirodzene hustým obsadením striech týmito prvkami. V extrémnom prípade došlo na Dolnej ulici až k trojnásobnému usporiadaniu vikierov nad sebou, čo sa v našich mestách nikdy nevyskytovalo. Doterajšie realizácie sú výstrahou pre rozhodovanie o nových návrhoch využitia podkroví, aby nedochádzalo k ďalším škodám nielen v rámci vnútorného usporiadania objektov (zmeny dispozície), ale i neúmerného zaťaženia strešnej krajiny a celkovej zmeny narušujúcej identitu prostredia. Zámery využitia podkrovia musia byť v budúcnosti mimoriadne zodpovedne posudzované v záujme ochrany autenticity individuálnej pamiatky, ale aj v záujme zachovania identity celku.

B.11.3.8. Historická zeleň

Zeleň tvorí krajinný rámec sídiel a je neoddeliteľnou súčasťou prírodného dedičstva. V extraviláne a intraviláne mesta Banská Bystrica je zase dotvárajúcim prvkom urbanistických štruktúr.

Historickú zeleň na území dnešnej pamiatkovej rezervácie predstavovala v minulosti zeleň záhrad a úžitkovej výsadby v rámci jednotlivých parciel, ktoré od uličnej zástavby pokračovali až ku hradbám. Z tejto zelene sa po zahutnení územia novou urbanistickou štruktúrou zachovalo iba minimum, a to predovšetkým v južnej lokalizácii pri nábřeží Hrona.

Toto územie by nemalo byť naďalej zahusťované výstavbou, ale zeleň v tomto priestore by mala byť kultivovaná spolu s prezentáciou torza mestského opevnenia. Vytvorí sa tak (a súčasne rehabilituje) primeraná zelená zóna pri mestskej tranzitnej dopravnej tepne, a zároveň sa naznačí vzťah urbanizácie a vodného toku. Perspektívne je však možné uvažovať i s primeranou zástavbou tejto lokality v prípade podstatného záníženia intenzity tranzitnej dopravy a vytvorenia plnohodnotnej nábřežnej mestskej triedy (základ takéhoto riešenia už bol položený v prvej polovici 20. storočia pri vyústení dnešnej Národnej triedy a Kuzmányho ulice).

Kvalitnú historickú zeleň predstavuje zeleň cintorínov nad mestským hradom. Cieľavedomá výsadba verejnej zelene sa v Bystrici začala už v polovici 19. storočia, kedy v polohe dnešného Námestia Š. Moysesova bola vysadená na bývalej zasypanej priekope mestského hradu stromová alej.

Ďalšou lokalitou cieľavedomej výsadby zelene tohto obdobia je výsadba parku mimo územia dnešnej pamiatkovej rezervácie za tokom rieky Bystričky – dnešného mestského parku. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia bola realizovaná výsadba zelene po obvode námestia. Mestská alejová zeleň námestia a Dolnej ulice bola v nedávnom období regenerovaná pri celkovej regenerácii týchto mestských priestorov. V pamiatkovej rezervácii sa nachádzajú i ďalšie menšie priestory sadovnícky upravenej zelene a kvetinovej výsadby, ktoré však nedosahujú hodnôt pre zvýšenú pamiatkovú ochranu.

Mimoriadnu pozornosť je nutné v budúcnosti venovať areálu bývalého mestského hradu, vyhodnoteniu jeho prestárlej jestvujúcej zelene a následne koncepčného zvládnutia regenerácie celého komplexu. Súčasný stav areálu z hľadiska úprav je len prechodný.

Nezanedbateľné miesto v obraze mesta má zeleň krajinného prostredia, ktorá je vnímateľná, ako z polohy spolupôsobenia s urbanistickou štruktúrou historického jadra v diaľkových pohľadoch, tak aj z interiéru mesta. Je to predovšetkým zalesnený Urpín s Kalváriou a panoráma hôr a zalesnených strání nad Bystricou (Staré hory a Kremnické vrchy).

B.11.3.9. Pamiatky histórie

Medzi najvýznamnejšie osobnosti, ktoré pôsobili v Banskej Bystrici, patril polyhistor a pedagóg Matej Bel (1684-1749), zakladateľ moderného slovenského lesníctva Jozef Dekrét Matejovie (1774-1841), priekopník bezdrôtovej telegrafie Jozef Murgaš (1864-1929).

V polovici 19. stor. sa stala Banská Bystrica centrom slovenského národného života. V roku 1861 zostavil biskup Štefan Moyses (1796-1869) a superintendent Karol Kuzmány (1806-1866) návrh na politicko-správnú organizáciu Slovenska – známy ako Viedenské memorandum, ktoré v roku 1861 predložili cisárovi. Podľa neho sa mala stať Banská Bystrica hlavným mestom Slovenska.

Z tohto prostredia vzišla aj iniciatíva osláv 1000-ročnice príchodu byzantskej misie Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu, ako aj založenie Matice slovenskej, ktorej prvým predsedom sa stal Štefan Moyses a prvým podpredsedom Karol Kuzmány. V Banskej Bystrici pôsobili aj ďalší slovenskí spisovatelia Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský (1824-1908), Terézia Vansová (1857-1942), Ján Botto (1829-1871), Martin Rázus (1888-1937) a iní, ktorých pobyt v meste pripomínajú pamätne tabule aj náhrobníky na evanjelickom cintoríne.

Z ďalších osobností je potrebné spomenúť malira Dominika Skuteckého (1849-1921), Júliusa Flacheho (1892-1967), za hudobných skladateľov Viliama Figuša Bystrého (1875-1937), Jána Cikkera (1911-1989).

B.11.3.10. Vodné plochy

Dostatok vodných zdrojov je jedným zo základných atribútov trvalého osídlenia. Pre Banskú Bystricu je to vodný tok Hrona a jeho prítoky. Rieka Hron je prirodzenou osou Zvolenskej kotliny, do ktorej sa vlievajú jeho prítoky Bystrica, Tajovský a Malachovský potok. Dnešná pamiatková rezervácia sa nachádza v údolnej nive Hrona a Bystrice a na mierne stúpajúcom teréne nad pravobrežným upraveným tokom rieky. Dnešné územie pamiatkovej rezervácie je od toku oddelené obchvatovou viacprúdovou tranzitnou komunikáciou, ktorá ani v najbližšej budúcnosti nedáva šancu plnohodnotného zapojenia rieky Hron do aktivít pamiatkovej rezervácie. Potok Bystrica bol v minulosti taktiež regulovaný a spútaný do hlbokého koryta s jednostrannou zástavbou kvalitných rodinných viliek v kombinácii s ich záhradnou úpravou. Vlastné ústie Bystrice do Hrona bolo prekryté hore uvedenou tranzitnou komunikáciou.

Zo zámerne realizovaných vodných plôch na území pamiatkovej rezervácie sú to vodné plochy nie veľkého počtu fontán, z ktorých najvýznamnejšia je na námestí SNP.

B.11.4. Zachované kultúrno-historické hodnoty mesta a tradičné štruktúry využitia zeme - súčasný stav a návrh pamiatkovej ochrany

Pamiatková rezervácia Banská Bystrica patrí k pamiatkovým rezerváciám v tých historických mestách, ktoré si zachovali autenticitu a integritu svojho stredovekého urbanistického rozvrhu, ako v centrálnom priestore, tak aj popri historických cestách. Premeny štruktúry tohto územia v priebehu stáročí vychádzali z ekonomických možností, nárokov i dobového vkusu v zmysle meniacich sa slohových prejavov, pričom nenegovali kvalitné detaily a prvky, ale aditívne priradzovali nové hodnoty.

Výsledkom je ucelený obraz historickej zástavby s gradáciou k najvýznamnejšiemu areálu bývalého mestského hradu a s plnohodnotným využitím rezervácie pre funkcie celomestského centra i celého regiónu. Novšia urbanistická zástavba, ktorá zahustila mesto v území rozsahu pôvodných hradieb vo väčšine kontextuálne nadviazala na historickú

štruktúru kvalitnou urbanistickou i architektonickou tvorbou, ktorú je možné hodnotiť ako kultúrne vrstvenie odzrkadľujúce rozvoj a prosperitu mesta.

Z hľadiska jedinečnosti a identity v zmysle definície podľa zákona pre historické pamiatkové územia je oprávnené zaradiť medzi pamiatkové rezervácie, ku ktorým prináleží najvyšší stupeň pamiatkovej ochrany.

Historická zástavba v pamiatkovej rezervácii je kompaktná, s veľkým podielom architektonicky hodnotných stavieb, z ktorých väčšina je zapísaná v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR (ÚZPF). Územie sa vyznačuje zachovaným historickým pôdorysom, zástavbou v pôvodných objemoch a tvaroch, vrátane tvarov striech a plôch zelene. Jednotlivé stavby majú zachovaný svoj historický vzhľad fasád vrátane architektonických detailov, cenných detailov, výzdoby, tvarového a rozmerového riešenia okien, dverí, dispozície objektu, horizontálnych a vertikálnych konštrukcií, výtvarných, umelecko-remeselných a remeselných prvkov. V pamiatkovej rezervácii sú chránené nielen jednotlivé pamiatkovo chránené objekty ale režimu ochrany pamiatkovej rezervácie podliehajú aj ostatné objekty a plochy, dotknuté plánovanými stavebnými aktivitami, ku ktorým Krajský pamiatkový úrad vydá rozhodnutia, záväzné stanoviská a stanoviská. Pamiatkovo chránené je teda celé územie vymedzené hranicou.

Pre neporušenú historickú urbanistickú štruktúru pamiatkovej rezervácie je charakteristická mestotvorná bloková zástavba s domoradiami, obojstranne lemujúca dopravné koridory historických ciest, polyfunkčnými meštianskymi domami dvoj a trojpodlažnými, ukončenými tradičným zastrešením strechami s hrebeňom súbežným s priečelím. Zástavba postupne graduje k rozšírenému priestoru námestia, bývalého nezastavaného rínku, až po kompozičné vyvrcholenie v súbore reprezentačných a sakrálnych stavieb bývalého mestského hradu.

B.11.4.1. Pamiatková rezervácia Banská Bystrica

B.11.4.1.1. PR Banská Bystrica – súčasný stav ochrany

PR Banská Bystrica bola zriadená Povereníctvom školstva a kultúry SNR, č. nariadenia vlády 16.118./1955-leg. zo dňa 18.05.1955 opatrením, v ktorom sa za predmet ochrany určila najcennejšia kultúrohistorická časť mesta ako „vynikajúci doklad umeleckého a historického vývoja spoločnosti, vysokého majstrovstva a výtvarného citu predošlých generácií“.

Nariadením vlády Slovenskej republiky č. 108/2004 Z. z. zo dňa 10.02.2004 o Pamiatkových rezerváciách Banská Bystrica a Kremnica v zmysle § 16 ods. 2 zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, ktoré nadobudlo účinnosť 01.03.2004, bolo vymedzené územie Pamiatkovej rezervácie Banská Bystrica.

Základným materiálom, usmerňujúcim ochranu a obnovu pamiatkovej rezervácie sú „Zásady pamiatkovej starostlivosti pre MPR Banská Bystrica“ vypracované ŠÚPS Bratislava v roku 1989. V súvislosti s novým pamiatkovým zákonom boli v roku 2004 aktualizované „Zásadami ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia PR Banská Bystrica“ (spracovateľ: PÚ SR, autorský kolektív Doc. Ing. arch. J. Lalková, PhD. N. Urbanová), ktoré neboli schválené.

V súčasnosti KPÚ Banská Bystrica, na základe nových poznatkov, v súlade s platnými právnymi predpismi a legislatívou na úseku ochrany pamiatkového fondu spracováva pre dané územie aktualizáciu predmetného metodického materiálu: „PAMIATKOVÁ REZERVÁCIA BANSKÁ BYSTRICA - URBANISTICKO-HISTORICKÝ VÝSKUM A ZÁSADY OCHRANY OBNOVY A PREZENTÁCIE HODNÔT PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA“ - Zásady ochrany pamiatkového územia, ktoré obsahujú požiadavky na primerané funkčné využitie územia, na zachovanie, údržbu a regeneráciu historického pôdorysu a parcelácie, objektovej skladby, výškového a priestorového usporiadania objektov, prvkov interiéru a uličného parteru, charakteristických pohľadov, siluety a panorámy, archeologických nálezísk, prípadne ďalších kultúrnych a prírodných hodnôt pamiatkového územia (v zmysle ustanovenia § 29 ods. 3 pamiatkového zákona).

Definícia PR v zmysle pamiatkového zákona³

V zmysle § 16 pamiatkového zákona "Pamiatková rezervácia je územie s uceleným historickým sídelným usporiadaním a s veľkou koncentráciou nehnuteľných kultúrnych pamiatok alebo územie so skupinami významných archeologických nálezov a archeologických nálezísk, ktoré možno topograficky vymedziť".

Územné vymedzenie PR Banská Bystrica

Hranica pamiatkovej rezervácie je vymedzená na základe Aktualizácie a spresnenia hraníc z 10.2.2004⁴ nasledovne:

Popis hranice: Východiskový bod hranice PR je na severozápadnej križovatke ulíc Bakossovej a Katovnej (styčný bod parc. č. 5422 a 5423), pokračuje na juhovýchod po západnej hranici parc. č. 5422 až po priesečník s parc. č. 1810, 1811, lomí sa východným smerom do južného bodu parc. č. 1841, odtiaľ do styčného bodu parc. č. 1840 a 5422 po severnej hranici parc. č. 1840, po styk s parcelou č. 1832 (cintorín), tu sa lomí na sever do styčného bodu parc. č. 1845, 1899 a 1900/24. Odtiaľ pokračuje do styčného bodu s parcelou č. 5439, pokračuje do styčného bodu parc. č. 5439, 30 a 5437, ďalej do východného bodu parc. č. 24, pretína ulicu D. Skuteckého do styčného bodu parc. č. 5440 a parc. č. 126, odtiaľ vedie do styčného bodu parc. č. 129 a 5458, ďalej pokračuje do styčného bodu parc. č. 1298, 1297/1, 1282 a 1283, pokračuje do styčného bodu parc. č. 1, odtiaľ smeruje po styk s parc. č. 1204/1, pokračuje po styk s parc. č. 1204/16 a do styčného bodu parc. č. 1353 a 5400, ďalej do styčného bodu s parc. č. 1354, pokračuje do styčného bodu parc. č. 1355 a 5400, pokračuje do bodu parc. č. 1539 a 5513, ďalej do styčného bodu parc. č. 1540 a 5512, pretína Dolnú ulicu a pokračuje do bodu parc. č. 5512, 5514 a 1541/2. Potom pokračuje po východnej hranici p.č. 5514 do styku s parcelami č. 1558 a 1647, pokračuje po spoločných hraniciach parc. č. 1647 s parc. č. 1564 a 1565, 1565 a 1566/2, 1566/2 a 1566, 1566/2 a 1568, lomí sa na SV a sleduje SZ hranice parc. č. 1568, 1569, 1572, ďalej rozhranie parc. č. 1647/1 s parc. č. 1573, 1575, 1577, 1581, pokračuje po rozhraní parc. č. 1582 a 1581, lomí sa na rozhranie parc. č. 1647/1 s parc. č. 1581, 1583, 1586, 1587, 1590, 1591, 1594, 1595/1, 1609 až do styku s parc. č. 1610/1, otáča sa do styčného bodu s parc. č. 1610/2, pokračuje po SZ hraniciach parc. č. 1610, 1611, 1613, 1615/2, pokračuje po rozhraní parc. č. 1633/1 s parc. č. 1616, 1617, 1618, 1624, 1623, pokračuje do styčného bodu s parc. č. 5518 (Dolná Strieborná), pokračuje do styčného bodu s parc. č. 1627 a 5407, ďalej pokračuje do styčného bodu s parc. č. 5521, pokračuje do styčného bodu s parc. č. 5409/1 (Lazovná ul.), pokračuje do najjužnejšieho bodu parc. č. 5522, lomí sa na styku s parc. č. 5409/1 a 5423. Po SZ hranici smeruje na SV a končí vo východiskovom bode.

Hranica PR je územne vymedzená v grafickej časti ÚPN mesta – výkres č.7a - Regulatívy a limity funkčného a priestorového využívania územia.

*

Objekty NKP na území ochranného pásma PR Banská Bystrica sú uvedené v Tab. B.11.4.3-1 v kapitole B.11.4.4.

³ V dobe spracovania ÚPN mesta Banská Bystrica Zákon č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov.

⁴ Podľa Nariadenia vlády Slovenskej republiky č. 108/2004 Z.z. zo dňa 10.2.2004 o pamiatkových rezerváciách Banská Bystrica a Kremnica v zmysle § 16 ods. 2 zákona Národnej rady slovenskej republiky č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu, ktoré nadobudlo účinnosť 01. 03. 2004.